

Kabán Annamária

„Költő sem vagyok, csak ember”

Fájdalom és együttérzés, mélabú és játékosság

Dsida Jenő verseiben*

1. 1934 tavaszán az *Erdélyi Helikon* Dsida Jenő három, rokon témájú versét közölte *Február, esti hat óra*, *Harminc év közelében* és *Hulló hajszálak elégiája* címmel. Mindhárom bekerült az *Angyalok citeráján* kötet kisebb versei közé, szomszédságukban egy hasonló hangulatú verssel, melynek címe *Hálóing nélkül*... Ez a vers valamivel később, 1936-ban jelent meg először az *Erdélyi Helikon* márciusi számában. Mind a négyben a költői szerepek és az önreflexió olyan megjelenési formái bontakoznak ki, amelyek intertextuálisan több más Dsida-verssel, és a kortársak alkotásai közül különösen Kosztolányi Dezső- és Tóth Árpád-versekkel állíthatók párhuzamba.

2. A huszonhetedik életévét betöltő költő sajátos önreflexiója, születésnapj számvetése a *Harminc év közelében* című költemény, amelyben a gyorsan elrohogó élet fontos kérdései nyernek megfogalmazást. Klasszikus időmértékes, aszklépiadészi strófákban szól a költő az idő múlásáról, akárcsak Berzsenyi *A közelítő télben*. *Hervad már ligetünk, s díszei hullanak* – kezdődik a Berzsenyi-vers, *Gyűlnek hangtalanul, gyűlnek a tárgyaim* – indítja Dsida a verset.

A költő a halmozás és fokozás retorikai alakzatával, a *gyűlnek* igealak hatszori megismétlésével érzékelteti az időmúlást és a halmozódó tárgyak már-már fullasztó voltát:

*Gyűlnek könyveim és ellepik otthonom,
gyűlnek gyűrüim és ellepik ujjaim,
gyűlnek régi ruhák s gyűlnek az újak is,
postám új levelet hozott,*

[...]

A *gyűlnek*, *ellepik* igealakok a lírai én passzivitásával szemben a tárgyak aktivitását, dinamizmusát hangsúlyozzák.

Hosszú felsorolás és művészi jelzők halmozása teszi szemléletessé, hogy mi minden gyűlt össze az évek során: könyvek, ruhák, sok apró csecsebecse, majd kéziratok lapok tornyai és nyolc telegyűrt fiók érzékelteti a költői termés tárgyasult gazdagságát:

*Könyvojelző szalagok, zöld üvegek finom
illatszerrel, arany gombok, ezüst doboz,
bronz hamutál, acél-domboru tintakút,
képek, rajzok a négy falon,*

* Dsida Jenő halálának hetvenötödik évfordulójára.

*száz apró csecsebecs, kéziratok lapok
felnőtt tornyai és nyolc telegyúrt fiók
jelzik elrobogó életem útjait,
[...]*

Jelzik a kéziratok az élet múlását is, számvető utalással a huszonhetedik életévét betöltő költő élethelyzetére:

*három kurta kis év, pár közel állomás,
s harminc éobe futok. Ott lebegek, miként
ívcsúcsára repült főlhajított kavics,
mely máris lefelé zuhan.*

A költemény második szerkezeti egységében valósággal életre kelnek a tárgyak, amelyek behálózzák, béklyóba kötik a lelket. A *szőnek, szövök, kötik* igék sorjáztatása teszi ezt szemléletessé, hangsúlyozva, hogy az ördögi hálóból nincs is talán menekvés.

*...És alattomosan szőnek a tárgyaim,
lelkem szárnya köré untalanul szövök
apró szálaikat. Pókfonalak kuszált
borzas rengetegét kötik*

[...]

*– úgy vergődöm e sok tárgy szövövénye közt,
mint bogárka repes, zümmög az ördögi
pókháló sűrűjén, míglen a vérivó
végzet ráteszi karmait.*

Hasonlít a tárgyakkal ez a felsorolása Kosztolányi Dezső *Boldog, szomorú dal* című költeményének felépítéséhez. Kosztolányi is előszámolja azokat a földi javakat, amelyeket magáénak tudhat, és amelyektől boldog is lehetne. Az idő múlása azonban gyötrő felismerésre vezet: *„...nincs meg a kincs, mire vágytam, / a kincs, amiért porig égtem. / Itthon vagyok itt e világban, / s már nem vagyok otthon az égben.”*

A Dsida-vers is mély felismeréssel folytatódik:

*..... – és néha belém nyilall
sejtelemszerűen, hogy botor út ez út,
végromlásba, halálba visz.*

A földi birtoklás káprázata, jelzi a vers, a lélek halálát okozhatja. E felismerés döbbenete készíti a lírai ént lázadó aktivitásra, minden megkötöző erő ellen indított ádáz küzdelemre, mely ellentétben áll a vers első két harmadában tanúsított passzivitásával. Kérdések és aktivitást hangsúlyozó főnévi igenevek (*rontani, törni, széthajigálni, tapodni*) halmozása teszi dinamikussá ezeket a sorokat:

*... Meddig késlekedel, ifjui lázadás?
Gyúl-e bennem erő szertecibálni e
vadgubancu hinár sanda sövényeit,
s meglengetni szabad karom?*

A vers a boldog, a teljes élet látomásával, az életet éltető ifjúság himnikus dicséretével zárul:

*s érzem, elmaradott mind, ami földi lom,
bús időt mutató, ráncosító kacat,
szét nem osztogatott életem egy s egész,
mint sebesáramú folyam*

*s látván, énekelek nagyszerű éneket:
Egy vagyok Teveled, aki örökkön élsz,
ős életszerelem nagy, sosem agguló
boldog Istene! Ifjúság!*

3. A Hálóing nélkül... szabadversszerűen tördelt, álarcos 11 és 10 szótagos, félrímes jambusi sorokat váltogató költemény, melyben a versbeszéd szubjektuma lefekvéshez készülődve mereng az élet nagy kérdései felett. Vallomása itt is egyes szám első személyben fogalmazódik meg.

A vers a lírai helyzet – egyedüllet a fullasztó sötétben – pontos leírásával indul:

*Föl-fölvetem és némán eltűnődöm, mi is lelt tegnap este
engemet?
Ruháimat már szálíg levettem, még nem vettem föl
hálóingemet, egyedül álltam,
kissé tétovázva, szobámban, egyedül és meztelen
s a villanyt aztán lassan elcsavartam. Irtózatossá lett.*

A folytatásban jelzőhalmozás teszi érzékletessé a sötétség elviselhetetlenségét: *irtózatossá, meztelen, irgalmatlan, végtelen, melynek már szinte teste van*. A jelzők a már-már testet öltő, fenyegető erő pusztító voltát hangsúlyozzák. Ebben a léthelyzetben fogalmazódik meg a kérdés:

*s ki tudja, reggel virrad-e ily sűrű sötétre még,
és nem nyel-e magába mindörökre e kátrányos,
fekete sűrűség?*

A pillanat és a mindörökre áll itt szemben egymással, félelmet és szorongást váltva ki, rossz emlékeket és régvolt ismerősöket idézve. Mindez tovább erősíti az egyedüllet érzését:

*Eszembe jutott minden, ami rossz volt,
rossz gondolat, vers, csók, kihűlt falat
és annyi régi, sápadt ismerősöm,
ki messze van, vagy lent a föld alatt.*

A döbbenet erejével hat a felismerés, hogy a látszatlétben eddig voltaképpen csak a ruha élt, a ruha, amely nemcsak a külvilágtól védi és határolja el az egyént, hanem önmagától is. Ismétlődő mondatszerkezetek vallanak arról, hogy a ruhátlanság viszont a társadalomban betöltött szerepétől fosztja meg az embert:

*Nem vagyok már senki tisztelt barátja, kit köszönteni illik,
nem vagyok senki teremtett asszony szeretője,*

*se lapok munkatársa nem vagyok, se kártyapajtás,
törzsvendég a klubban, se szerkesztő úr többé nem vagyok,
se vándor,
aki meredélyre kaptat, se út, se cél – és költő sem vagyok,*

A felsorolt szerepek valójában mély emberi kapcsolatok: barátság, szerelem, munkatársi viszony.

A verszárlat a hosszú felsorolás után „lecsupaszító” ellentéttel emeli ki, világítja meg a lírai én emberségének lényegét: a mély alázatot, amelyben az Isten-szeretet utáni egzisztenciális vágy jut kifejezésre:

*[...] költő sem vagyok,
csak ember, aki minden idegével
lágy takaró s melengető vacog után sír
és csak áll a nagy sötétben
s meztelenül
Isten előtt vacog.*

4. Játékos derű és tragikus hangoltság együtt és egyszerre van jelen a *Hulló hajszálak elégiája* című, 9 szótagos, párrímes jambusi sorokból épülő vallomásban, amelyben a lírai én egyes szám első személyben siratja egyre gyérülő hajzatát. A szöveg retorikai-stilisztikai megformáltságára és poétikai összetettségére figyelhetünk fel.

Már maga a lírai beszédhelyzet is humoros, hiszen nem az elégiára jellemző valamilyen magasztos témáról szól a vers, hanem nagyon is mindennapi, profán dologról, a hajhullásról:

*Tavaly delejes, dúsnövésű
hajamban sercegett a fésű...
Én nem tudom, hogy mi a titka,
hajam ma gyöngeszálú, ritka,
megtört, puha, mint ócska kelme
szálakra szétnyűtt, satnya selyme
s oly könnyen enged, símul, hajlik,
oly szépen helyére hanyatlik,
mint enyhe elmúlásra várván
erőtlen nagybeteg a párnán.*

A hulló hajszálakhoz kapcsolódó művészi hasonlatok és metaforák azonban a versben mindvégig olyan asszociációkat indítanak el, amelyek az élet komoly, tragikus oldalát villantják fel: erőtlenség, betegség, elmúlás, halál, pusztító természeti csapások. A vers így egyszerre sugall mély szomorúságot, bánatot, félelmet és ezek fölé emelkedő szelíd derűt, sőt iróniát. A túlzás retorikai alakzatának alkalmazása és jelentéktelen dolgokkal való szembe-, illetve párhuzamba állítása teszi ironikussá a leírásokat:

*S miképp hegyen, hol sok vihar volt,
sápadtan ütközik a tar folt,
s orkán-seperte szikla-ormán
nem sarjad új fa: ilyenformán
terjed a tisztás köre szépen
koponyám tarlott tetejében.*

A kihullott hajszál jelentéktelensége és a róla készülő gyászjelentés az ironia egyik legfrappánsabb példája:

*Félévet élt. A színe barna.
Kitépte gyilkos végzet karma,
nem használt kenőcs, villany, éther...
Szegény, alig öt centiméter.*

A finom önironia mögül azonban fennkölt gondolatok törnek elő. Dsida a negyedik és az ötödik versszakban a hajzat gyérülésének okát kutatva azokat a tényeket sorolja, amelyek a költői küldetéstudatot táplálják:

*Hiszen mindenki szíve voltam.
Minden sírhantra én hajoltam,
minden bölcsőnél ottan álltam,
minden porontyot én dajkáltam,
én tanítottam, én neveltem,
minden kunyhóban én teleltem.*

[...]
*Én jártam mindig minden útban,
én szerettem és haragudtam,
én éltem, sírtam, én daloltam
mindenki helyett. Költő voltam.*

A versnek ebben a néhány sorában a túlzás a korábbiaktól eltérő, a magasztosság kidomborítását szolgáló szerephez jut. Szerkezeti szempontból ez a rész elüt a többitől. Olyan, mintha vers volna a versben. Az erős hangsúlyokkal szerkesztett, lüktető mondat-szerkezeteknek és az egyes szám első személyű személyes névmásnak az ismétlése, valamint az egyes szám első személyre utaló igealakok halmozása sajátos feszültséget teremt. Ráirányítja a figyelmet nemcsak a költői hivatás szépségére és nagyszerűségére, hanem az alkotásban rejlő áldozat terhére is, hiszen a költő minden emberi érzés és együttérzés már-már messianisztikus kifejezője.

A nyolcadik strófa az élet mulandóságát emeli ki:

*Ifjak vagyunk, élünk, verekszünk,
s – nem segít orvos – megöregszünk.*

A vers a túlvilág expresszionista-szürrealista színezetű víziójával zárul. A túlzás retorikai alakzata kölcsönöz itt is ironikus felhangot a leírásnak. A tündérek gyémántporral szórják be az elhullott hajszálakat, és így azok visszánőnek viselőjük fejére:

*Fürtjei a Sámson-erőnek
fejemre szépen visszánőnek
s mint vágató musztáng sörénye
vagy üstökös lángcsóva-fénye
lobog utánam majd az égen,
a messzeségen, mindenségen,
[...]*

Az utolsó sorok a fájdalomkon és szomorúságon felülemelkedő lélek örömét sugározzák:

..... *S én a boldog
jó fájdalomtól felsikoltok.*

„Játék és halál, humor és fennköltség sikerült keveréke a költemény – írja Markó Béla –, siker ez a javából, hiszen a kétféle hang ritkán illeszkedik ilyen maradéktalanul – ilyen természetesen – egymáshoz.” (Markó 1989: 117.)

5. Az élet fontos kérdéseit fogalmazza meg Dsida *Február, esti hat óra* című költeményében is. A címbeli pontos időmegjelölés nem konkrét időhöz kapcsolódó eseményre utal, csak a vershelyzet felvillantására szolgál.

*Ilyenkor áll az ember, s a függöny dúsan omló
selymét simítva, csak néz. A csend, mint sima olló
(máskor fényes két szára alkonnyal oxidált most),
lélekbe vág, vigyázva, hogy formását, szabályost
vágjon ki...*

Ilyenkor, azaz a február esti sötétségben szemlélődik a versbeszéd szubjektuma az ablak mellett állva. Szemlélődésének azonban nem külső látvány a tárgya, hiszen sötét van. Csak befelé nézhet ilyenkor az ember. Az önreflexív, töprengő hangulatot a versforma, a szabályos, párrimes, 7+7 szótagos, középen szünettel megzökkenített jambusi sorok is sugallják. Egyfajta merengő magatartást fejez ki a versben a variációsan visszatérő mondatszerkezet is:

Csak áll az ember. És néz. Csak néz az ablakon túl.

Hasonlít ez a vershelyzet Tóth Árpád *Lélektől lélekig* és Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című költeményének vershelyzetéhez. Míg Tóth Árpád az éjszakai ablak mellett állva, a kozmosz sugarait próbálja szemébe összegyűjteni, ráébredve a kozmikus magány szomorú valóságára, addig Dsida Jenő befelé tekint, a lélek mélyére. Vallomás ez a Dsida-vers is, akárcsak a Tóth Árpádé vagy a Kosztolányié, mégis van benne egyfajta távolságtartás, általánosítás, hiszen nem egyes szám első személyben íródott. *„Áll az ember...”* fogalmaz Dsida, azaz mintha az általában vett „ember” nevében töprengene. Az általánosításban mégis egyéniek az emlékek. És ezek az emlékképek egyre személyesebb részleteket árulnak el, apró mozdulatokat, tetteket, szavakat. Arcok villannak elő a távoli múltból, tíz és tizennyolc év távlatából. Olyan személyek emléke villan fel, akiket korán elszóltított betegsük az élők sorából:

[...]
*tán tizennyolc esztendő előttről jut eszébe
egy göndör báránybundás, pufók kislú képe,
akivel együtt csúszkált a jégen három ízben,
s néhány nap múlva meghalt, szegény, difteritiszben,
vagy kortyokat szürcsölve jó, enyhe fájdalomból,
egy csöndes, vézna, sápadt, szőke lányra gondol:
milyen sok kedvesség volt és mennyi furcsa benne
s azt mondta, ha tehetné, a Davos-hegyre menne...*

Tóth Árpád sorai a kapcsolatok elhidegülését, ellehetetlenülését panaszolják: *„Ó, jaj, barátság, és jaj, szerelem! / Ó, jaj, az út lélektől lélekig! / Küldözzük a szem csüggedt sugarát, /*

S köztünk a roppant jeges úr lakik!" Dsida verse ezzel szemben az emberi együttérzés mély humánusáról árulkodik. Egy pillanatra látott két furcsa szem egy kórház folyosóján olyan mély együttérzést, fájdalomt ébreszt, amely azóta is fáj, nem múlik. A pillanat és az azóta is időbeli ellentétéhez társul a konkrét térhez kötődő emlékképnek és a végtelenné tágitott téli tájnak az ellentéte, amely sugallja, hogy az egyedi emberi szenvedés az általános síkjára emelkedik: „s azóta, mélyen ottbent, búsan és névtelen fáj, / mint künt az ablakon túl a téli, végtelen táj”.

Ezek az emlékképek komoly kérdéseket asszociálnak életről és halálról, életen túli világról:

*Csak áll az ember. Vajjon milyen lehet a béke
örök országa, túl, túl? A nyugalom vidéke
e vékony és törékeny, finom üveglapon túl:*

A harmadszor visszatérő megállapítás általános alanya ez alkalommal valóban inkább általánosít. A tűnődés – amint Láng Gusztáv jelzi (Láng 2000: 207.) – Hamlet híres monológjának Arany János fordította kérdését is asszociálja: milyen lehet „a nem ismert tartomány, / Melyből nem tér meg utazó?” Dsida versében azonban a földi és a földön túli világ szinte egybeér, csupán *vékony és törékeny finom üveglap* választja el egymástól a kettőt, az áttetsző közelséggel a két dimenzió egységét sugallva.

A verszárlat a képzelet erejével annál könnyebben, annál költőibb lendülettel idézheti meg a földön túli világ fényét, harmóniáját:

*s képzeletében ott jár mozgó, fekete pontul
ultraviola völgyben, hol a távoli térség
egyetlen muzsikáló, lilába folyt fehérség,
ahol dagadva szunnyad a langyos, esti, drága
hó hermelinje, pelyhek lélegző puhasága,
ahol az égre fagyva, alig-alig rezegeve
madarak szárnya terped – s bő, halványkék mezekbe
öltözve, lassú lépttel, nem lankadó tagokkal
arkangyalok bolyongnak boldog hajadonokkal.*

Tele van ez a rész pozitív hangulatú jelzőkkel. Az utolsó három sor Kosztolányi égi bálját is asszociálja, mintha a *bő, halványkék mezekbe* öltözött arkangyalok arról az égi bálról érkeztek volna, amelyről Kosztolányi ír: „egy mennyei kastély kapuja tárult, / körötte láng gyúlt, / [...] / künn az előcsarnok fényárban úszott, / a házigazda a lépcsőn bucsúzott, / előkelő úr, az ég óriása, / a bálterem hatalmas glóriása...”

A földön túli világ megidézése a híres kutyavers és a Viola-ciklus befejezésével is rokon. A kutyavers hősei a fiatalság örömmámorában szökkennek át a lét határain, a Viola-ciklusban pedig Viola nemes jó cselekedetének jutalmaként változik át a külváros poros útja isteni, ünnepi csarnokká, ezzel jelezve a két világ elválaszthatatlanságát. A két világ egybetartozását sugallja Dsida *Tükör előtt* című önéletrajzi ciklusa is, amelyben a költő maga érkezik immár a „holtak falujába”, ahol a béke földi hangulatában fogadja őt az ég s a mesterének vallott Kuncz Aladár és Kosztolányi:

*Nagy üstökös-galamb viszi a postát
a kis faluba: „Este érkezem”.
A Cassiopeián robog a gyors át
s úgy ott vagyok, hogy észre sem veszem.*

*Az állomáson, mely meszelt, parányi,
Kuncz Aladár fogad és Kosztolányi.*

Mesterei a régóta sejtett, sőt tudott igazságot fogalmazzák meg az érkezőnek végérvényessé tisztult egyszerűséggel:

– *Élet, halál, most látod, egy a kettő! –
mondja oktató két jó mesterem.*
– *Ugyanazon mag sarjasztotta egy tő,
melyen a reggel és az est terem
s ha mit a balkezével visszavett Ő,
a jobbkezéből ismét elnyerem. –*

6. Összegzésként elmondható, hogy mind a négy vers az élet olyan kérdéseivel néz szembe, mint a fiatalság és az ember földi életének mulandósága, a teljes élet titka, a földi és földön túli világ egybetartozása. Nem véletlen tehát, hogy mind a négynek a zárata a végtelenbe, a transzcendensbe nyit, és ez a földi dimenziót is beragyogja.

Változatok tehát hasonló témára ezek a versek, amelyekben átrendeződő önreflexív horizontok és nézőpontok nyílnak meg sajátos nyelvi-retorikai stratégiák érvényre juttatásával. Az élet nagy kérdéseit fontolgató, súlyos szervi szívbajjal küszködő költő hol mély fájdalommal és együttérzéssel, hol szelíd szomorúsággal és mélabúval, hol felülemelkedő derűvel és játékossággal látja és látatja mindazt, ami az évek teltevel egyre inkább foglalkoztatja.

Irodalom

Láng Gusztáv 2000. *Dsida Jenő költészete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Kolozsvár (Kriterion közelképek)

Markó Béla 1989. *Olvassuk együtt. Versmagyarázatok*. Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest